

Η Έννοια του Θανάτου στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία

Δ. ΒΑΚΑΡΟΣ

Εισαγωγικά

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω την οργανωτική επιτροπή για την πρόσκληση να είμαι ένας από τους εισηγητές του συνεδρίου.

Όλοι γνωρίζουμε ότι όλα τα έμβια όντα πεθαίνουν. Μόνο ο άνθρωπος όμως χαρακτηρίζεται ως θνητός. Και χαρακτηρίζεται έτσι, όχι μόνο γιατί πεθαίνει, αλλά και γιατί γνωρίζει ότι πεθαίνει. Αυτό σημαίνει ότι η γνώση του περιλαμβάνει και το θάνατο. Γι' αυτό δεν παραμένει αδρανής μπροστά στο θάνατο, αλλά προσπαθεί να τον πολεμήσει και να τον απωθήσει, ή να τον ερμηνεύσει και να τον νοηματοδοτήσει.

Σε πρωτόγονους λαούς καλλιεργήθηκε η πίστη ότι ο θάνατος αποτελεί μετάβαση σε κάποια άλλη μορφή ζωής, που παριστάνεται συνήθως με σύμβολα και εικόνες της επίγειας ζωής. Στην αρχαία ελληνική μυθολογία ο θάνατος παρουσιάζεται ως δίδυμος αδελφός του ύπνου, ενώ στην πλατωνική φιλοσοφία το σώμα χαρακτηρίζεται ως σήμα¹, δηλαδή ως τάφος ή δεσμοκτήριο της ψυχής, απ' όπου λυτρώνεται αυτή με το θάνατο. Οι Στωικοί, που δέχονταν ότι στον κόσμο επικρατεί απόλυτη τάξη και ότι οι κοσμικοί κύκλοι επαναλαμβάνονται ακατάπαυστα, απαιτούσαν απόλυτη υποταγή στη μοίρα και παραμέριζαν το πρόβλημα του θανάτου. Τέλος ο Επίκουρος θέλησε να βρει τη λύτρωση από το φόβο του θανάτου όχι βέβαια και από τον ίδιο το θάνατο με τον ακόλουθο σοφιστικό συλλογισμό. Ο θάνατος που αποτελεί το πιο φρικτό απ' όλα τα κακά, δεν έχει καμία σχέση με μας, γιατί όταν υπάρχουμε εμείς, δεν υπάρχει ο θάνατος· όταν δε έρχεται ο θάνατος, τότε δεν υπάρχουμε εμείς².

Όλες οι απόψεις που μνημονεύσαμε πρόσφεραν ίσως στον άνθρωπο τη δυνατότητα για κάποια αισιόδοξη αντιμετώπιση του θανάτου, δεν προχώρησαν όμως καθόλου στην πραγματική του φύση. Αντίθετα η Αγία Γραφή αντιμετωπίζει το θάνατο με διαφορετικό πρίσμα. Εδώ ο θάνατος θεωρείται φοβερός. Καταστρέφει τον «κατ' εικόνα Θεού» δημιουργημένο άνθρωπο και διαλύει την κοινωνία του με τον Θεό και τον πλησίον. Στην Αγία Γραφή υπογραμμίζεται η τραγικότητα του θανάτου, χωρίς να διασκεδάζεται με την αναφορά στην αθανασία της ψυχής ή με άλλες δευτερεύουσες ή περιθωριακές τακτοποιήσεις.

2. Η έννοια του θανάτου στην ορθόδοξη Εκκλησία

Τι είναι όμως ο θάνατος και πώς τοποθετείται η Εκκλησία απέναντί του;

Θάνατος κατά τη διδασκαλία της Εκκλησίας είναι η αλλοτρίωση από τον Θεό, που είναι η πηγή της αληθινής ζωής³. Ο θάνατος παρουσιάστηκε στον κόσμο με την αμαρτία, που αλλοτρίωσε τον άνθρωπο από τον Θεό⁴. Ο θάνατος αποτελεί την ολοκλήρωση της ανθρώπινης αλλοτρίωσης. Όπως όμως η ζωή του ανθρώπου διακρίνεται σε πνευματική και βιολογική, έτσι και ο θάνατος διακρίνεται σε πνευματικό και βιολογικό. Ο πνευματικός θάνατος αποτελεί φαινόμενο της πνευματικής ζωής· είναι η αποσύνθεσή της από την πηγή της ζωής. Ο βιολογικός θάνατος αποτελεί φαινόμενο της βιολογικής ζωής· είναι η αποσύνθεσή της. Ο βιολογικός θάνατος αποτελεί συνέπεια του πνευματικού.

Ο άνθρωπος δεν υφίσταται ως απλή βιολογική μονάδα, αλλά ως πρόσωπο, που διαθέτει νου, ελευθερία και

1. Βλ. Πλάτωνος, Γοργίας 493α.

2. Βλ. Διογένους Λαερτίου, Επίκουρος 10,125. «Θάνατος το φρικωδέστερον των κακών, όταν μεν ημείς ώμεν, ο θάνατος ου πάρεστιν· όταν δ' ο θάνατος πάρη, τότε ημείς ουκ εσμέν».

3. «Καθάπερ γαρ η του σώματος παρά της ψυχής εγκατάληψις και ο

ταύτης απ' αυτού χωρισμός θάνατός εστι τον σώματος, ούτω και η της ψυχής παρά Θεού εγκατάληψις και ο εξ αυτής τούτου χωρισμός θάνατός εστι ψυχής τρόπον έτερον αθανάτου μενούσους». Γρηγ. Παλαμά ●μιλία 16, PG 151, 196Α.

4. Ρωμ. 5,12.

κυριαρχική εξουσία στην κτίση. Ο άνθρωπος δεν ήταν εξαρχής ούτε θνητός ούτε αθάνατος. Τοποθετήθηκε στο μεθόριο της θνητής και της αθάνατης φύσεως⁵ και ήταν «δεκτικός αμφοτέρων»⁶. Ακόμα και η ψυχή του ανθρώπου δεν έχει φυσική αλλά κτιστή αθανασία. Δεν είναι δηλαδή από τον εαυτό της αθάνατη, αλλά δημιουργήθηκε αθάνατη. Μόνο ο Θεός είναι από τη φύση του αθάνατος⁷, ως αυτοζωή και πηγή της ζωής. Η φυσική ζωή, στην οποία μετέχει ο άνθρωπος, είναι αποτέλεσμα της δημιουργικής ενέργειας του Θεού. Η ένθεη όμως ζωή είναι μετοχή στη θεοποιό ενέργειά του⁸. Η τελείωση στη ζωή αυτή, που θα πραγματοποιούνταν με την τήρηση της θείας εντολής, ματαιώθηκε με την παρακοή.

Ο θάνατος δεν ήρθε ως εκδίκηση του Θεού, αλλά ως φυσική συνέπεια της παρακοής. Ο Θεός δεν είναι αίτιος του θανάτου αλλά της ζωής. Η αποστασία όμως από τη ζωή είναι θάνατος. Ο Θεός ως παντογνώστης γνώριζε από την αρχή ότι ο άνθρωπος θα αποστατούσε. Η αποστασία όμως δεν οφείλεται στη θεία πρόγνωση αλλά στην ανθρώπινη παρακοή⁹. Αν κάποιος διερωτηθεί γιατί ο Θεός δεν έπλασε τον άνθρωπο εξ αρχής ενάρετο, αλλά επέτρεψε να αμαρτήσει, είναι σαν να διερωτάται γιατί τον έπλασε λογικό και αυτεξούσιο. Μήπως έπρεπε η ανύπαρκτη ακόμα κακία του ανθρώπου να εμποδίσει την αγαθότητα του Θεού να τον δημιουργήσει λογικό και αυτεξούσιο¹⁰; Αν ο άνθρωπος δεν μπορούσε να γίνει κακός, δεν θα μπορούσε να γίνει και καλός¹¹. Η παρακοή τον απέσπασε από την πηγή της ζωής και τον οδήγησε στον πνευματικό θάνατο. Ο σωματικός θάνατος που ακολούθησε χαρακτηρίζεται στην πατερική παράδοση ως ευεργεσία του Θεού προς τον άνθρωπο, για να μη μείνει το κακό θάνατο¹².

Η μελέτη του θανάτου δεν αποτελεί αρνητική αλλά γόνιμη πνευματική εργασία, που οδηγεί τον άνθρωπο σε εγρήγορση και σωφρονισμό. Ο Πλάτων όριζε τη φιλοσοφία ως μελέτη θανάτου¹³. Η θέση αυτή του Πλάτωνος συνδέεται βέβαια άμεσα με τις ανθρωπολογικές προϋποθέσεις της διδασκαλίας του, που διαφέρουν βασικά από τις χριστιανικές. Στην Εκκλησία ο θάνατος τοποθετείται σε διαφορετική προοπτική και η θεώρησή του προσλαμβάνει άλλο περιεχόμενο. Ο Χριστός υπενθυμίζοντας το επικείμενο του θανάτου παρακινεί τους ακροατές του σε μετάνοια και προετοιμασία για την αιώνια ζωή¹⁴. Η μνήμη του θανάτου αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της ασκητικής αλλά και γενικότερα της χριστιανικής παραδόσεως. Κάθε ημέρα και κάθε νύχτα πρέπει να αντιμετωπίζεται και να αξιοποιείται από τον πιστό ως η τελευταία της ζωής του¹⁵. Αυτό τον βοηθεί να ενεργεί διαρκώς ως θνητός που συναισθάνεται τη θνητότητά του¹⁶. Με τον τρόπο αυτόν ο πιστός «προλαμβάνει την φύσιν κατά την γνώμη» αυθαίρετος νεκρός προς τον κόσμο γινόμενος¹⁷. Ανάλογιζόμενος το θάνατο αποφεύγει την αιμαρτία και προσανατολίζεται σωστά στη ζωή¹⁸. Η μνήμη του θανάτου δεν είναι απλή ανάμνηση της θνητότητας, αλλά ιδιαίτερη πνευματική κατάσταση, που αρχίζει με τη συναίσθηση της βραχύτητας της επίγειας ζωής και αναπτύσσεται σε βαθύ αίσθημα της φθοράς και της παροδικότητας όλων των πραγμάτων του κόσμου¹⁹. Αυτή αποδεσμεύει τον άνθρωπο από τους κοσμικούς λογισμούς και τις βιοτικές μερίμνες και τον οδηγεί στο φως του Χριστού. Ουσιαστικά η μνήμη του θανάτου είναι θείο χάρισμα που παρά την αρνητική του μορφή, τοποθετεί τον άνθρωπο μπροστά στην αιωνιότητα²⁰.

Ο θάνατος είναι το ασφαλέστερο μέσο, με το οποίο

5. Βλ. Νεμεσίον Εμέσης, *Περί φύσεως ανθρώπου* 1, PG 40,513B.

6. Θεοφίλου Αντιοχείας, *Προς Αντόλκων* 2,27.

7. «Ο μόνος έχων αθανασία, φως οικών απρόσιτον» Α' Τιμ. 6,16.

8. «Η μεν φυσική ζωή και ύπαρξις και γνώσις και όσα των τοιούτων των θείων ενεργειών αποτελέσματα εισιν, αλλ' ουχί ενέργεια κυρίως. Των δε υπαρχόντων τε και ζώντων θείως και υπερφυσώς η ένθεος ζωή και χάρις ενέργειά εισιν ως αληθώς θεία και υπερφυσής, καθ' ην ένωση γίνεται Θεού και των αξιών Θεού» Γρηγ. Παλαμά, *Περί θεοποιού μεθέξεως* 19, Συγγράματα, τομ. 2, σ. 153.

9. «Ζωή μεν γαρ ώριστο παρά Θεώ, προέγνωστο δε και ο θάνατος· διά τούτο αναίτιος ο Θεός θανάτου· ου γαρ η πρόγνωσις ειργάσατο θάνατον, αλλ' η της εντολής παράβωσις». Μ. Φωτίου, *Λιψιδόξα* 240, 4, PG 101,1036B και 51,381C.

10. «Ει δ' εκείνος δι' οικείαν αγαθότητα και προήγαγε και εκάλεισεν εις σωτηρίαν, εργά δε κακώς εφάνη, έδει την ειμήν κακίαν, και ταύτα μήπω παρούσαν, νικήσει τε και εμποδίσει την αεί ούσαν αγαθότητα; Και πως αν έχοι λόγον» Γρηγ. Παλαμά, *Ομιλία* 41, PG 151, 517BC.

11. Ό.π.

12. Βλ. π.χ. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος* 381, 1, PG 36, 324D.

13. Φαίδων 67d.

14. Λκ 12, 16-21. 16,19 εξ.

15. Μ. Αθανασίου, *Βίος οσίον Αντωνίου*, PG 26,19,872AB. Ποβλ. και PG 31, 534A.

16. «Μελέτην θανάτου βίον ποιούμεθα, τη γνώμη φθάνοντες την φύσιν, και πριν επιστήναι τον θάνατον, της των σωματικών μερίμνης την ψυχήν αποτέμνοντες· ίνα μη προσηλωθή τοις φθειρομένοις, αμείψασα προς την ύλην την χολήσιν της κατά φύσιν εφέσεως, και μάθη πελονεξίαν της των θείων αγαθών περιορισίας στερητικίζην». Μαξιμιον Ομολογητού, *Εις το Πάτερ ημών*, PG 90,900AB.

17. Μαξιμιον Ομολογητού, ό.π., PG 90,904A. Και ο όσιος Ισαίος ο Σύρος λέει: «Γενού τεθνεώς εν τη ζωή σου, και ζήση μετά θάνατον» *Λόγος* 44, εκδ. Ι. Σπυτιέρη, σ. 184

18. «Ουδέεις μνήμην θανάτου εργοκώς δυνήσεται αμαρτησαί ποτέ». Ιω. Σινάιτου, *Κλίμαξ* 6, PG 88,797A.

19. Αρχιμ. Σωφρονίου, *Ο άγιος Σύλουανός ο Αθωνίτης*, σ. 133.

20. Συμεών Ν. Θεολόγου, *Κεφάλαια* 1,39, «Sources Chrétiennes», τόμ. 51 bis, σ. 62. Βλ. και Αρχιμ. Σωφρονίου, *Οψόμεθα τον θεόν καθός έστι*, σ. 2621. «Πάντα ματαιότης τα ανθρώπινα, όσα ουχ υπάσχει μετά θάνατον». Ιω. Δαμασκηνού, *Νεκρώσιμος ακολουθία, ιδιόμελον*.

μπορούν να αντιμετωπίζονται οι πειρασμοί και να ελέγχονται τα ανθρώπινα πράγματα. Αν κατά την προσβολή του πειρασμού θυμηθεί ο άνθρωπος το θάνατο, μπορεί εύκολα να τον νικήσει. Εξάλλου όσα δεν αντέχουν μπροστά στο θάνατο, είναι μάταια. Και η αγάπη, η ύψιστη χριστιανική αρετή, όταν δεν αντέχει μπροστά στο θάνατο, είναι ψεύτικη ή τουλάχιστον ατελής. Μόνο όταν είναι ισχυρότερη από το θάνατο, είναι τέλεια και αληθινή²¹. Αυτή άλλωστε είναι η χριστιανική αγάπη.

Ενώ όμως ο άνθρωπος καλείται να διδάσκεται από το θάνατο και να καταπολεμεί την αιτία του, που είναι αμαρτία, στην πράξη συμβαίνει το αντίθετο. Ο θάνατος δημιουργεί την ανάγκη της αυτοσυντηρήσεως, καίλιεργεί την ιδιοτέλεια και οδηγεί στην αμαρτία. Με αυτήν επεκτείνει την εξουσία του σε όλους τους ανθρώπους²². Η υποταγή στο θάνατο συνεπάγεται και την υποταγή στην αμαρτία. Και δεν είναι δυνατή η απαλλαγή του ανθρώπου από αυτήν ή η ηθική ανακαίνισή του χωρίς την οντολογική ανακαίνιση, δηλαδή χωρίς την απαλλαγή από το θάνατο. Ο Χριστιανός μπορεί να νικήσει την αμαρτία, γιατί μπορεί να νικήσει το θάνατο με τη δύναμη της αναστάσεως και της ζωής του Χριστού²³.

Ο Χριστός είναι η ζωή και ανάσταση του κόσμου. Η κοινωνία με τον Χριστό ελευθερώνει από το φόβο του θανάτου και χαρίζει την αιώνια ζωή²⁴. Φοβερός είναι μόνο ο πνευματικός θάνατος, δηλαδή η διακοπή της κοινωνίας με τον Χριστό. Χωρίς τον πνευματικό θάνατο ο σωματικός χάνει την τραγικότητά του²⁵ και μεταβάλλεται σε γέφυρα, που οδηγεί «από των λυπηροτέρων επί τα χρηστότερα και θυμηδέστερα»²⁶. Ακόμα ο θάνατος σχετικοποιεί κάθε κοσμική αξία, ανώ η μνήμη του απελευθερώνει από πολλές περιττές μέριμνες και ασφυκτικές δεσμεύσεις.

Ο Χριστός όμως δεν είναι μόνο η ζωή αλλά και η αλήθεια. Είναι η ανάκλιση του κόσμου από το «λήθος», στο

οποίο τον έιξε ο χωρισμός από τον θεό, δηλαδή ο θάνατος. Ο θάνατος αποτελεί αντίθεση όχι μόνο προς τη ζωή, αλλά και προς την αλήθεια. Ο άγιος Ιγνάτιος ο Θεοφόρος λέει ότι αυτοί που αρνούνται τον Χριστό είναι συνήγοροι «του θανάτου μάλλον ή τη αλήθειας»²⁷. Ακόμα παρατηρεί ότι ο Χριστός δεν είναι απλώς το «ζην», αλλά το «αληθινόν ζην»²⁸ ή η «αληθινή ζωή» των ανθρώπων²⁹. Και αληθινή ζωή δεν είναι η βιολογική, αλλά η ζωή του προσώπου. Εξάλλου η ανάσταση δεν αποτελεί επιστροφή στη βιολογική ατομικότητα, αλλά αποκατάσταση του προσώπου και της αληθινής κοινωνίας των προσώπων στο επίπεδο της βασιλείας του Θεού.

Ο Χριστός με το θάνατό του νίκησε το θάνατο και με την ανάστασή του χάρισε στον άνθρωπο την αιώνια ζωή. Ο απλός και περιεκτικός ύμνος της αναστάσεως, «Χριστός ανέστη εκ νεκρών, θανάτω θάνατον πατήσας και τοις εν τοις μνήμασι ζωήν χαρισάμενος», παρουσιάζει με απαραμίλλο τρόπο το βαθύτατο ανθρωπολογικό νόημα του θανάτου και της αναστάσεως του Χριστού. Ο θάνατος καταργείται με τον ίδιο το θάνατο και ο διάβολος νικείται με το ίδιο το όπλο του³⁰. Με τον τρόπο αυτόν αποκτά ο άνθρωπος τη δυνατότητα να έρθει σε κοινωνία με τον Θεό και να βρει την αληθινή ζωή.

Ο θάνατος κυριαρχεί με τη δύναμη της αμαρτίας μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Ο Χριστιανισμός όμως τηρώντας τις εντολές του Θεού με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος νικά την αμαρτία και το θάνατο. Έτσι ξεπερνά τις δεσμεύσεις του χώρου και του χρόνου και εισέρχεται στο αιώνιο «νυν» της παρουσίας του Θεού. Το τέλος της επίγειας ζωής του δεν είναι τέλος της ζωής, δεν είναι θάνατος. Αντίθετα είναι απαλλαγή από το θάνατο και απελευθέρωση από την εξουσία του³¹. Βέβαια, εφόσον παραμένει στον κόσμο, δεν παύει να προσβάλλεται από το διάβολο και την αμαρτία. Όταν όμως αποκρούει τις προσβολές με εγρήγορση και νήψη, δε φοβάται το θάνατο.

21. Βλ. Archim. Sophrony, *La félicité de connaître la voie*, Genève 1985, σ. 132.

22. Ρωμ. 5, 12.

23. Ο Θεός «πλούσιος ως ελέει, διά την πολλήν αγάπην αυτού ην ηγάπησεν ημάς, και όντας ημάς νεκρούς τοις παραπτώμασι συνεζωοποίησε των Χριστώ... και συνήγειρε και συνεκάθισεν εν τοις επουρανοίς εν Χριστώ Ιησού». Εφ. 2,4-6

24. Βλ. Ιω. 11, 25-6.

25. «Ο γαρ τούτον (δηλ. το θάνατο της ψυχής) φοβηθείς τε και φιλαξάμενος, σαρκός ου δείσει προσερχόμενον θάνατον, ένοικον έχων την έντως ζωήν, ήτις τω θανάτω μέλλον προσκτάται το αναφαίρετον». Γρηγ. Παλαμά, *Προς Ξένην*, PG 150, 1049B.

26. Β' Έυχή, γ' γωνυκλυσίας Πεντηκοστής.

27. *Προς Σιμωναίους* 5,1.

28. Ο.π. 4,1. *Προς Εφεσίους* 11,2.

29. *Προς Εφεσίους* 7,2.

30. Ιω. Χριστοστόμου, *Ομιλία εις την προς Εβραίους* 4,4 PG 63,41.

31. «Το πέρας της παρούσας ζωής, ου δίκαιον οίμαι θάνατον ονομάζειν, αλλά θανάτου απαλλαγήν, και φθοράς χωρισμόν, και δουλείας ελευθερίαν, και ταραχής παύσαν, και πολέμων αναίρεσιν, και σκότους υποχώρησιν, και πόνων άνεσιν, και βοάσματος ηρεμίαν, και ασχύνης συγκάλυμμα, και παθών αποφυγήν, και πάντων, ίνα συνελθόν είπω, των κακών περιγραφήν». Μαξίμου Ομολογητού, *Κεφάλαια διάφορα* 5,76, PG 90, 1380C. Περισσότερα για τον θάνατο βλ. Γεωργίου Ι. Μαντζαριδή, *Χριστιανική Ηθική Θεσσαλονίκη* 41995, σελ. 437-590.

2. Ποιμαντική στήριξη και βοήθεια στους ασθενείς

Τα περισσότερα νοσοκομεία στην Ελλάδα έχουν τη δική τους εκκλησία και κανονικό ιερέα που ενδιαφέρεται για όλους τους ασθενείς του νοσοκομείου. Παρέχει τις υπηρεσίες τους προς το προσωπικό και τους συγγενείς που φροντίζουν τους ασθενείς. Τα νοσοκομεία καθώς και οι κλινικές που δεν διαθέτουν ιερέα και εκκλησία εξυπηρετούνται από τον κλήρο της ενορίας και της εκκλησίας της περιοχής. Προσωπικά είχαν την τύχη να υπηρετήσω δύο νοσοκομεία στη Θεσσαλονίκη για πολλά χρόνια: Το νοσοκομείο του Αγ. Δημητρίου και το Θεαγένειο, αντικαρκινικό ινστιτούτο στο οποίο διατέλεσα προεδρεύων του Διοικητικού Συμβουλίου για εννέα περίπου χρόνια. Επίσης κατά την διάρκεια των επτά ετών στην Αμερική, ως ιερέας τριών κοινοτήτων της Ελληνικής Ορθόδοξου Αρχιεπισκοπής εξυπηρέτησα τους ασθενείς που ανήκαν στην Ορθόδοξη Εκκλησία ανεξαρτήτως εθνικότητας, οι οποίοι ενοσηλεύοντο στα νοσοκομεία του Ogden Utah of New York City και του N. Jersey City. Επομένως αυτά που με κάθε συντομία θα αναφέρω είναι και προσωπικές μου εμπειρίες:

- 1) Η παρουσία του ιερέως κοντά στον άρρωστο κατά πρώτο και κύριο λόγο αποβλέπει στην πνευματική στήριξή του. Να του τονώσει την πίστη, να δεχθεί την εξομολόγησή του, να τον προτρέψει να προσεύχεται και να κοινωνεί του Σώματος και του Αίματος του Χριστού. Αυτό θα αποτελέσει την αρχή ότι η ασθένεια είναι μία επίσκεψη του Θεού, η οποία μπορεί να τον οδηγήσει στη σωτηρία.
- 2) Το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας είναι η ψυχολογική κατάσταση του αρρώστου να καλύτερευσει και να βρει τη δύναμη να παλέψει με την ασθένεια βοηθώντας έτσι στη θεραπεία και αναμένοντας το θαύμα του Θεού στη ζωή του. Υπάρχουν ασθενείς που προσωπικά γνωρίζω, οι οποίοι είδαν το πρόσωπο του Χριστού ή της Παναγίας ή κάποιου αγίου ή αγίας στο όνειρό τους που είτε τους είπε ότι θα γίνουν καλά είτε τους άγγιξε και οι ιατροί την επόμενη μέρα επιβεβαίωσαν το θαύμα.
- 3) Γι' αυτό ο ιερέας θα πρέπει να προχωρήσει και να πείσει τον άρρωστο να μην παραιτηθεί από τις δραστηριότητες της ζωής γιατί έτσι βοηθάει την ιατρική θεραπεία αφ' ενός και τον εαυτό του αφ' ετέρου να νιώθει χρήσιμος μεταξύ των συνανθρώπων του.
- 4) Ο ιερέας πρέπει να ενθαρρύνει τον ασθενή για τη

συνέχιση της ιατρικής και φαρμακευτικής θεραπείας, να του συστήσει υπακοή στον ιατρό και το νοσηλευτικό προσωπικό, οι οποίοι αγωνίζονται μαζί του για την καταπολέμηση της ασθένειας και την αποκατάσταση της υγείας του. Ακόμη και στη χειρότερη περίπτωση και μέχρι την τελευταία στιγμή της ζωής του, πρέπει ο ιερέας να τον ενθαρρύνει. Η ελπίδα για τη ζωή δεν πρέπει να του λείπει.

- 5) Ο ιερέας ρωτώντας τον άρρωστο για τις διάφορες ανάγκες που προέκυψαν από την ασθένειά του, οικογενειακές, οικονομικές, επαγγελματικές κ.τ.λ. θα βρει τρόπους να βοηθήσει για την αντιμετώπισή τους, έτσι ώστε να αντιμετωπισθούν πρακτικές μορφές της ζωής που ασφαλώς πιέζοντας την ψυχή και τον νου του αρρώστου θα του επιδεινώσουν την κατάσταση.
- 6) Πέραν του ασθενούς ο ιερέας έχει να αντιμετωπίσει και τους συγγενείς του, τα μέλη της οικογένειάς του κ.τ.λ., οι οποίοι χρειάζονται ψυχολογική στήριξη, θάρρος και πίστη προκειμένου να συμπαρασταθούν θετικά στον ασθενή τους. Σε τέτοιες ώρες ο ιερέας μπροστά τους μπορεί να παίζει πολύ θετικό και αποφασιστικό ρόλο και για τη δική τους τόνωση και τη δική τους σωτηρία.
- 7) Τώρα θα ήθελα να μιλήσω για την ηθική και εθιμική σχέση στις περιπτώσεις του εγκεφαλικού θανάτου και της μεταμοσχεύσεως, για την Χριστιανική και ιδιαίτερα την Ορθόδοξη άποψη σε περιπτώσεις γρήγορης μεταμοσχεύσεως πριν τον καρδιακό θάνατο.

Πολύ συχνά οι συγγενείς του ασθενούς θέτουν στον ιερέα ερωτήσεις σχετικά με την απόφασή τους για τον ασθενή, απόφαση για τον εγκεφαλικό θάνατο και σχετικά με την ενθανασία και θέλουν να γνωρίζουν τη διδασκαλία και την πίστη της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην οποία ανήκουν.

Ως ιερέας θα προσπαθήσω να παραθέσω μερικά σημεία μόνο από την πλευρά της πίστεως της Ορθόδοξου Εκκλησίας.

Το ερώτημα σχετικά με την απόφαση για την κρίσιμη κατάσταση του ασθενή και για τον εγκεφαλικό θάνατο πρέπει να απαντηθεί, μόνο από τους γιατρούς.

Τέλος όσον αφορά τις μεταμοσχεύσεις θα ήθελα να υπογραμμίσω τα ακόλουθα: Στην Αγία Γραφή, όταν ο Απ. Παύλος αναφέρεται στους Γαλάτες ότι θα είναι πρόθυμοι να προσφέρουν ακόμη και τα μάτια τους, περιγράφει απλώς τη σφοδρή επιθυμία τους για θυσία³². Με

32. Γαλ. 4, 15: «μαρτυρώ γαρ υμίν ότι ει δυνατόν τους οφθαλμούς υμών εξορύξαντες αν εδώκατέ μου».

τον ίδιο τρόπο όταν ο Αββάς Αγάθων λέει ότι αυτός θα ήταν ευγνώμων εάν μπορούσε να προσφέρει το σώμα του σε έναν λεπρό³³, απλά εκφράζει την αληθινή και βαθιά του αγάπη. Έτσι εάν σήμερα γίνεται μία παρόμοια προσφορά δεν είναι μόνο δεκτό αλλά επιπλέον και άξιο επαίνου έργο.

Αντίθετα, υπάρχει σοβαρό πρόβλημα όταν δεν υπάρχει αυτοθυσία στην πράξη της προσφοράς. Σίγουρα, δεν υπάρχει αυτοθυσία στην μεταθανάτια μεταμόσχευση. Όπως σημειώνει ο Βασίλειος ο Μέγας η προσφορά δεν γίνεται εκ μέρους του δωρητή αλλά του ίδιου θανάτου. Διότι εάν δεν υπάρχει θάνατος, δε θα υπάρχει προσφορά ή μεταμόσχευση. Και σε περίπτωση μεταμόσχευσης μόνο τα ζωτικά και ανεπηρέαστα μέλη χρησιμοποιούνται. Αυτά τα μέλη παίρνονται από αυτούς που είναι κλινικά-εγκεφαλικά νεκροί. Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στον κανονικό θάνατο που ακολουθείται από το σταμάτημα της αναπνοής και της καρδιάς και τον κλινικό

θάνατο. Αναμφίβολα, δεν μπορούμε να διαχωρήσουμε τον κλινικό από τον κλασικό-κανονικό θάνατο³⁴.

Από την άλλη πλευρά, μόνο οι γιατροί και οι επιστήμονες αξίζουν τον έπαινο στις περιπτώσεις των μεταμοσχεύσεων. Επιπλέον, πρέπει να επισημάνω τις τρομερές συνέπειες μια άτυχής μεταμόσχευσης και για τον δότη και για τον δέκτη. Το πιο σημαντικό για έναν Χριστιανό είναι να γνωρίζει και να κάνει το θέλημα του Θεού. Και είναι κάτι που εμείς μπορούμε να κάνουμε διά της βαθιάς πίστης και προσευχής. Είναι σημαντικότερος ο αληθινός πόθος να κάνουμε το σωστό παρά η ίδια η πράξη. Εάν η μεταμόσχευση είναι μία πράξη αυτοθυσίας και αγάπης για τους άλλους τότε είναι αξιόλογη.

Όμως όταν οι οικονομικοί στόχοι ικανοποιούνται με την μεταμόσχευση με το πρόσχημα της αγάπης και της προόδου στην ιατρική επιστήμη τότε η ανηθικότητα θα πρέπει να αποτελεί πλέον θέμα συζήτησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ανδρούτσου Χρήστου: Δογματική, Αθήνα 1956, 467-448.
2. Βακάρου Δημητρίου: «Οι παρανοπλαστικές ανωμαλίες και η ποιμαντική υποστήριξη της Ορθόδοξης Εκκλησίας» ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ 767 (1997), 183-195.
3. Βουλγαράκη Ηλία: Αυτοκτονία και εκκλησιαστική ζωή, Αθήνα 1992.
4. E. Kübler-Ross: Αυτός που πεθαίνει (μετάφρ. Κ. Μιχαηλίδη), Λευκωσία 1981.
5. Μαντζαρίδη Γεωργίου: Χριστιανική Ηθική, εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη⁴ 1995.
6. Παρασκευαΐδη Χριστοδούλου (Μητροπολίτου Δημητριάδος): Οι μεταμοσχεύσεις από Χριστιανική άποψη, Αθήνα 1987, Διαθρησκευτική θεώρηση των μεταμοσχεύσεων. Αθήνα 1991.
7. Ρωμανίδου Ιωάννου: Το προπατορικό αμάρτημα. Αθήνα 1957.
8. Σωφρονίου (Σαχάρωφ) Αρχιμ.: Οψόμεθα τον Θεόν καθώς έστι, Έσσεξ Αγγλίας² 1993, Ο άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης, Έσσεξ Αγγλίας 1995.
9. Τρεμπέλα Παναγιώτου: Δογματική, τομ. Γ' Αθήνα 1961, 364-386.
10. Φάρου Φιλοθέου: Το πένθος: Ορθόδοξη λαογραφική και ψυχολογική θεώρηση, Αθήνα 1981.

33. Φιλοκαλία ΕΠΕ 1,116: «Έλεγεν ο Αββάς Αγάθων ότι, ει δυνατόν ην μοι ευρείν κελεφόν και δοῖναι αὐτῷ το ἐμοῦ σῶμα και λαβεῖν το αὐτοῦ, η δέως εἶχον».

34. Γεωργίου Ι. Μαντζαρίδη, Χριστιανική Ηθική, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 449-452. Γενικότερα για το θέμα των μεταμοσχεύσεων από Χριστιανική και διαθρησκευτική άποψη, βλ. Χριστοδούλου Παρασκευαΐδη (Μητροπολίτου Δημητριάδος). Οι μεταμοσχεύσεις από Χριστιανική άποψη, Αθήνα 1987, και Διαθρησκευτική θεώρηση των μεταμοσχεύσεων, Αθήνα 1991.